

INSON VA ATROF-MUHIT DIALEKTIKASI: NOMUTANOSIBLIK KO'RSATKICHLARI TAHLILI

i.f.d., professor Butaboev M.T.

Farg'ona politexnika institu

i.f.d., professor Ismanov I.N.

Farg'ona politexnika instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson va atrof-muhit munosabatlari atroflicha tahlil qilingan. Insonning atrof-muhitga antropogen ta'siri oqibatida iqlim va yer inqirozlarining asosiy sabablari inson faoliyati bilan bog'langan bo'lib, uglerod gazlarining atmosferaga chiqarilishi jadal o'sib boryapti. Maqolada ekologik barqaror rivojlanishi oqibatida aholining farovonligini o'sishi, YAIMni o'sishi va ularning atrof-muhitga salbiy ta'siri ya'ni "dekopling" samarasi asoslangan shu bilan birga "biznes -atrof-muhit"ning ziddiyatli dialektikasi tahlil qilingan. Global ekologik inqirozning birlamchi sabablari atroflicha yoritilgan. Maqolada iqtisodiy taraqqiyotning ekologik komponentlari tahlil qilinib, iqtisodiy va ekologik nomutanosiblik ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ekologik barqarorlik mezonlari va iqtisodiy o'sish tamoyillari bir-biriga mos kelmasligi asoslangan bo'lib bu vaziyatdan chiqish usullari tavsiya qilingan.

Kalit so'zlar: uglerod gazlari, ekologik aktivlar, yashil energiyalar, yashil obligatsiyalar, subsidiyalar, suv va yer inqirozi, iqlim o'zgarishi, "dekopling" samarasi, "ekologik hayot sifati", yashil ichki mahsulot "Yashil moliya", "Ekologik bozor" biosfera resurslari ekologik dehqonchilik, ekologik sanoat va ekologik mahsulot.

Аннотация. Взаимоотношения человека и окружающей среды подробно анализируются в данной статье. В связи с антропогенным воздействием человека на окружающую среду основные причины климатических и земельных кризисов связаны с деятельностью человека, а выбросы углекислого газа в атмосферу быстро растут. В статье на этом основан рост благосостояния населения в результате экологически устойчивого развития, рост ВВП и их негативное воздействие на окружающую среду, т.е. эффект «декаплинга», и одновременно в настоящее время анализируется противоречивая диалектика «бизнес – среда». Подробно освещены основные причины глобального экологического кризиса. В статье анализируются экологические составляющие экономического развития и анализируются показатели экономического и экологического неравенства. В заключение можно сказать, что принципы экологической стабильности и принципы экономического роста несовместимы друг с другом, и рекомендованы пути выхода из этой ситуации.

Ключевые слова: углекислые газы, экологические активы, зеленая энергетика, зеленые облигации, субсидии, водный и земельный кризис, изменение климата, эффект «декаплинга», «экологическое качество жизни», зеленый внутренний продукт, «зеленые финансы», «экологический рынок». биосферные ресурсы,

экологическое земледелие, экологическая промышленность и экологические продукты.

Abstract. *The relationship between man and the environment is analyzed in detail in this article. Due to the anthropogenic impact of man on the environment, the main causes of climate and land crises are connected with human activities, and the release of carbon gases into the atmosphere is growing rapidly. In the article, the increase in the well-being of the population as a result of ecologically sustainable development, the increase in GDP and their negative impact on the environment, i.e. the effect of "decoupling" is based on it, and at the same time, the conflicting dialectic of "business - environment" is analyzed. The primary causes of the global environmental crisis are covered in detail. The article analyzes the ecological components of economic development and analyzes the indicators of economic and ecological disparity. In conclusion, it can be said that the principles of ecological stability and the principles of economic growth are not compatible with each other, and the ways out of this situation are recommended.*

Key words: *carbon gases, environmental assets, green energy, green bonds, subsidies, water and land crisis, climate change, "decoupling" effect, "environmental quality of life", green domestic product, "Green finance", "Ecological market" biosphere resources ecological farming, ecological industry and ecological products.*

1. Kirish.

“Bugungi kunda ona tabiatning o‘zi bizga yo‘llayotgan ogohlik qo‘ng‘irog‘iga beparvo bo‘lmasligimiz kerak. Afsuski, iqlim o‘zgarishlari tobora kuchayib bormoqda. Biz yashayotgan Markaziy Osiyoda so‘nggi 30 yilda o‘rtacha yillik harorat taxminan bir darajaga ko‘tarildi. Mamlakatimizdagi asosiy daryolarning havzasi va biologik xilma-xillikning qisqarib borayotgani jiddiy xavotir uyg‘otmoqda. Bug‘lanish darajasini oshiradigan gazlar va atmosferaning keng miqyosda ifloslanishi muammolarni yanada chuqurlashtirmoqda.

Bugungi kunda yashil taraqqiyot borasidagi maqsadlarga erishish uchun mamlakatlarning harakatlari yanada faol va samarali bo‘lishi kerakligiga hech kim shubha qilmayapti. Boshqa choramiz ham yo‘q”¹.

Keyingi 50 yillik ichida iste‘molchilik jamiyati atrof-muhitga salbiy ta‘sir o‘tkazganligi natijasida bugungi kunda sof tabiat to‘g‘risida gap yuritish qiyin, har kuni atmosferaga 60 million tonna karbonat angidrid chiqarilmoqda, sayyoramizda odamlar tez ko‘payib bormoqda, fan-texnika taraqqiyoti jadal rivojlanmoqda, ishlab chiqarish jarayoni avtomatlashmoqda, yangi-yangi shaharlar barpo bo‘lmoqda, o‘rmonlar kesilib ketmoqda, hayvonot va o‘simliklar xilma-xilligi kamayib bormoqda va natijada har yili 15 milliard tonna kislorod yo‘qolmoqda. Chiqindilar ko‘paymoqda, ekologiya buzilmoqda, tuproq hosildorligi pasayib bormoqda, ekin yerlarni cho‘llashi avj olmoqda (dunyoda har yili 12 million gektar yer cho‘llanadi), O‘zbekistonda esa har minutda 9 m² yer cho‘llanmoqda.

Iste‘molchilik jamiyati tabiiy resurslardan jadal (ochko‘zlarcha, tijorat maqsadida) foydalanib borsa resurslarimiz 40 yildan keyin tugaydi².

Qayta tiklanadigan resurslardan ishlab chiqariladigan energiya hajmining ortishi va shunga mos ravishda tegishli asbob- uskunalarni ishlab chiqarishda yuqori fizikaviy va kimyoviy xususiyatlarga ega bo‘lgan ko‘plab texnologik materiallarning iste‘moli oshadi. Shamol generatorlari va elektr transport vositalari uchun doimiy magnitlar, bir xil elektr transport vositalari va mobil elektronika uchun qayta zaryadlanuvchi batareyalar, quyosh panellari uchun fotoelementlarning qoplamalari, yuqori quvvatli strukturaviy materiallar

¹ “Яшил” ўсиш ва глобал мақсадлар учун ҳамкорлик 2030 Жанубий Кореядаги саммитда Ш.М.Мирзиёев сўзлаган нутқи

² АҚШ ресурслар институти. Нью-Йорк, 2022 йил, 79-81 б.

ishlatiladigan noyob tuproq elementlarining muhim ro'yxatini o'z ichiga oladi. Ushbu elementlar (metallar) uskunaning operatsion va texnik xususiyatlarini sezilarli darajada oshiradi.

1-jadval

Dunyoda uglerod (CO₂) gazlarining atmosferaga tashlab yuborilishini yirik manbalari³

№	Mamlakat nomi	O'lchov birligi	Yillar davomida						
			1990	2000	2010	2015	2020	2022	2023
	Dunyo bo'yicha	Mlrd/ton.	22,6	25,7	33,9	36,3	48,5	52,0	55,1
1.	XXP	Mlrd/ton.	2,4	3,7	9,1	10,7	12,1	16,1	19,3
2.	AQSh	Mlrd/ton.	5,1	5,9	5,5	5,3	5,2	5,1	5,2
3.	Hindiston	Mlrd/ton.	5,9	1,01	1,7	2,9	2,6	2,4	3,4
4.	Yevropa ittifoqi va Angliya	Mlrd/ton.	4,4	4,1	3,9	3,5	3,4	3,3	3,1
5.	Rossiya	Mlrd/ton.	2,3	1,7	1,8	1,7	1,8	1,7	1,9
6.	Yaponiya	Mlrd/ton.	1,1	1,2	1,2	1,3	1,1	1,1	1,2
7.	Germaniya	Mln/ton.	1,0	871,3	816,6	781,6	758,1	703,1	702,0
8.	Eron	Mln/ton.	204,7	352,3	570,8	622,9	679,1	713,4	735,3
9.	J.Koreya	Mln/ton.	270,1	483,3	597,1	639,1	673,4	651,2	653,3
10.	Xalqaro yuk tashish	Mln/ton.	371,2	498,4	662,8	660,1	713,4	730,2	744,1
11.	Xalqaro havo yo'llari	Mln/ton.	258,3	354,5	420,2	493,1	579,2	625,6	670,3
12.	Indoneziya	Mln/ton.	163,9	296,3	420,3	494,2	578,1	630,1	666,1
13.	Saudiya Arabistoni	Mln/ton.	173,0	264,2	478,1	604,0	628,1	671,3	686,4
14.	Kanada	Mln/ton.	473,4	557,4	566,7	587,5	603,4	584,1	591,2
15.	JAR	Mln/ton.	312,5	345,3	465,0	477,7	497,2	499,1	511,3
16.	Meksika	Mln/ton.	290,9	397,5	479,3	491,5	496,1	485,7	501,4
17.	Braziliya	Mln/ton.	228,1	362,3	446,5	521,4	479,9	495,1	511,5
18.	Turkiya	Mln/ton.	150,1	227,4	246,0	308,8	364,8	423,1	485,3
19.	Avstraliya	Mln/ton.	277,6	354,2	392,0	403,2	416,0	433,5	491,4
20.	Italiya, San-Marino va Vatikan	Mln/ton.	430,0	459,2	497,1	426,1	354,7	332,0	327,1
21.	Polsha	Mln/ton.	371,3	312,2	315,8	327,8	304,2	317,6	314,3
22.	Fransiya va Monako	Mln/ton.	386,3	402,1	408,4	379,5	321,3	314,1	330,0
23.	V'etnam	Mln/ton.	20,4	56,3	99,8	155,2	204,2	257,0	310,3
24.	Ispaniya va Andora	Mln/ton.	230,4	312,1	369,1	288,2	271,2	270,3	264,3
25.	Niderlandiya	Mln/ton.	161,1	176,4	181,3	168,9	161,9	156,2	154,1

Noyob tuproq elementlari uchun eng katta talabga ega bo'lgan segment doimiy magnitlarni ishlab chiqarishdir. NdFeB magnitlari hozirda bozorda eng kuchli magnitdir.

³ Зелёная экономика. Монография. Авторский коллектив. Северо-Западный институт управления. Москва 2023 г. с. 46-51.

Ushbu magnitlarni ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan asosiy nodir tuproq elementlari neodimiy, praseodimiy va disproziydir.

2. Tahlil va natijalar.

Noyob yer resurslarini qayta ishlash natijasida issiqxona gazlarining umumiy emissiyasiga asosiy hissa xlorid kislotalari 38 % ni, bug'lanish 32 % ni va elektr energiyasi 12 % ga to'g'ri keladi. Umuman olganda, issiqxona gazlarining 51 % i turli shakllarda (masalan, dizel, bug', mazut, elektr energiyasi) bo'lib, foydalanish hisobiga hosil bo'ladi. Boshqa turdagi emissiya komponentlari kimyoviy moddalar va transportdan kelib chiqadigan gazlardir.

Dunyoda 70 % litiyni Kongo Demokratik respublikasida qazib olinadi. Rossiyada 5 %, Avstraliyada 4,2 %, Kanadada 3 % , 67 davlatlarda 8,3 % noyob yer resurslari cheklangan va ba'zilar tugab bormoqda. Hozirgi vaqtda noyob yer resurslarini 90% i Xitoyda to'plangan bo'lib, Xitoy bozorni monopollashtirib olishga sharoit yaratilmoqda. 2018 yil Xitoy 120 ming tonna noyob yer resurslarini ishlab chiqargan, AQSH esa 15 ming tonna ishlab chiqargan xolos.

Noyob yer elementlarini ishlab chiqarish atrof-muhitga juda katta salbiy ta'sir qiladi. 1 kilogramm disproziy ishlab chiqarish uchun 1575 MDj elektr energiya, 2579 MDj issiqlik energiyasi, 957 ming litr suv ishlatilib, 738 kilogramm uglerod gazi atmosferaga tashlanadi.

O'rtacha 2 MVt quvvatiga teng shamol generatori o'zida 50 kilogramm disproziyni saqlaydi va radioaktiv chiqindilar ishlab chiqaradi. Bundan tashqari kobalt qazib olishda ishchilar maxsus himoya kiyimlar kiyishi kerak bo'ladi, aks holda insonlar radioaktiv moddalardan zaharlanadilar. Litiy va kobalt qazib olish asosan tekis, cho'l yer hududlarda kimyoviy usulda qazib olinadi. Juda ko'p suv ham sarflanadi. Hozirgi sanoat iqtisodiyoti noyob kimyoviy-fizikaviy xususiyatlarga ega bo'lgan materiallarni talab qilmoqda.

Demak, noyob yer materiallari tugab bormoqda, buning ustiga u ekologiyaga salbiy ta'sir qiladi. Shu ma'noda yangi resurslarni tejoychi, ekologik toza texnologiyalarga o'tish zarur.

So'ngi yillarda iqtisodiy va moliyaviy barqarorlikni doimiy nazorat qilish, qayta ko'rib chiqish va bartaraf etishni talab qiladigan ko'plab muammolarga duch keldi. Ular orasida, birinchidan, insonning iqtisodiy faoliyati ta'sirida CO₂ gazlarini atmosferaga chiqishini me'yordan ko'payishi, atrof-muhitning ifloslanishi bo'lib, bu tabiiy muvozanatni tiklash uchun tegishli yashil moliyalash, davlat aralashuvi kabi g'oyat muhim choralar ko'rishni talab qiladi, ikkinchidan, iqtisodiyotni ekologik toza texnologiyalarga o'tkazish bilan bog'liq yangi imkoniyatlar paydo bo'ldiki, buning uchun suv va havodek zarur bo'lgan xorijiy investitsiyalarni jalb qilish CO₂, gazlarining global chiqindilari hajmi 2016 yilga nisbatan 2020 yili tarixda birinchi marta 5,8% ga qisqarishi bo'ldi. Biroq, 2021 yilga kelib, energetika tarmoqlarida ko'mir, gaz va neftdan jadal foydalanilganliklari sabab CO₂ uglerod chiqindilari hajmi 4,8% ga ko'paydi, ya'ni CO₂ uglerod chiqindilari 1,5 mlrd tonnaga ko'paydi. 2021 yil jahonda ko'mirni iste'mol qilish avvalgi (2018 y.) darajasiga ko'tarildi va CO₂ uglerod chiqindilarni global darajasi 640 mln. tonna bo'ldi, bu esa ko'mirdan chiqayotgan CO₂ uglerod chiqindisi 14,8 Gt. yoki 2019 yilga nisbatan 0,4% yuqori bo'ldi (1-jadvalga qarang).

O'zbekistonda bir yilda havoga chiqarilayotgan CO₂ gazlari chiqindisi 4-5 million tonna bo'lib, shundan avtotransport ulushi 50% gacha boradi, bu belgilangan me'yordan 3-4 marta ko'p (rivojlangan davlatlarga nisbatan) keyingi 10 yil ichida O'zbekiston shaharlarida atmosfera havosini ifloslanishi ikki martaga oshdi. Nisbatan bu Denov, Sariosiyo va Samarqand shaharlarida 1,1 -2,1 balli ifloslanish kuzatilgan. Eng yuqori ifloslanish darajasi Olmaliq, Angren, Ohangaron va Buxoro shaharlarida, 4,5-5,5 ball kuzatilgan. Toshkent shahrida 6,1 ball bo'lib, havo tarkibida dioksin seri 0,6, ammiak — 2,3

, azot oksidi — 0,29, radioaktiv chang 0,99, uglerod oksidi 0,70, ftorli vodorod 0,58, formaldegid 0,24 bo'lgan.

Toshkent shahrida 3,7-4 million avtotransport ro'yxatdan o'tgan va har kuni boshqa shaharlardan 65-70 ming avtotransport kirib keladi. Bularidan 65-70 foizi benzin yoqilg'isi yoqadi. Shundan, 13 foizi dizel (solyarka) yoqilg'isiga ishlaydi va 17-22 foizi gazga ishlaydi. Dizel yoqilg'isiga harakatlanadigan avtotransport 1 tonna dizel yoqilg'isi yoqishda 300 litri chala yonib gaz bo'lib chiqib ketadi, 1 tonna benzindan 500-600 litri chala yonib gaz bo'lib, atmosferaga chiqadi. Hozirgi vaqtda elektromobillar ko'paymoqda.

Ekologiya vazirligi daraxtlarni noqonuniy kesishga monitoring e'lon qilingan vaqtdan buyon (2019-2023) 4 yil ichida Toshkent shahri va uning atrofida 49 ming daraxt kesib yuborildi ya'ni 20 gektar yashil makon yo'qotildi. Daraxtzorlardan bo'shagan yerlarga rejasiz (shahar bosh rejasiga kiritilmagan) uylar va yo'llar qurildi.

Bu davr ichida O'zbekiston sanoat korxonalarida ko'mir va mazutdan foydalanish 20% ga ko'paydi. Sement ishlab chiqarish 2 barobarga ko'paydi, sement zavodlarining asosiy qismi Xitoylik investorlarga qarashli. Chiqindilarni ishlab chiqarish 3 barobarga ko'paydi, chiqindilarni 3 ta guruhga bo'lib, qayta ishlanadigan oziq-ovqat toifasiga kiruvchi chiqindilarga bo'lindi va hozirda ekologiya qo'mitasi va xorijiy investorlar bilan chiqindilarni qayta ishlash sanoatini barpo qilish ustida ishlashmoqda.

Tabiiy gazni yoqishdan 2021 yili SO₂ uglerod chiqindilari 215 million tonna bo'lib, eng yuqori darajaga erishdi. Shuni ham aytish kerakki, 2021 yili global CO₂ uglerod chiqindilarining 65% i rivojlanayotgan mamlakatlar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarda CO₂ uglerod chiqindilari 2019 yilga nisbatan 600 million tonnaga ko'p bo'ldi.

Xitoyda energetika sohasida ko'mirdan foydalanish 330 TB yoki 7% ga oshdi. Hindistonda ham ko'mirdan foydalanish 2021 yili rekord darajada bo'lib, 2019 yilga nisbatan CO₂ uglerod chiqindilari 30 million tonnaga ko'paydi va 2022 yili CO₂ uglerod chiqindilari vaqtincha me'yorlashdi. AQSH da ham sanoat iqtisodiyoti ko'mir va gazga bog'liq bo'lib, CO₂ uglerod chiqindilari 2019 yilga nisbatan 2021 yili 1,4% ga ko'paydi. Yevropa davlatlarida CO₂ uglerod chiqindilari 2021 yili 2019 yilga nisbatan 80 million tonnaga kamaygan bo'lsa-da, bu davlatlarda ko'mir va gaz asosiy yoqilg'i sifatida qo'llaniladi (S.N.Bobilev 2022).

Jahonda 2021 yili 859 milliard dollarlik "Yashil" va ijtimoiy obligatsiyalar chiqardi va iqlim o'zgarishiga, ekologik muammolarga hamda yashil energetikaga sarflandi. 150 milliard dollarlik ijtimoiy obligatsiyalar aholi sog'ligini yaxshilashga, chuchuk suv bilan ta'minlashga, "Yashil" transportni rivojlantirishga sarflandi. Bunday ikki tomonlama yondashuv, bir tomondan, jamiyatning atrof-muhit yaxlitligi, hayotning davom etishi hamma uchun munosib mehnat sharoitini yaratish bo'lsa, ikkinchi tomondan, yangi "yashil" investitsiya istiqbollari ta'siri ostida iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga olib keldi.

Bugun jamiyat biosfera ishlab chiqarayotgan resurslardan 50% idan ko'prog'ini iste'mol qilmoqda, ya'ni odamzod tabiatni takror ishlab chiqarish qobiliyatidan ko'p iste'mol qilmoqda. Chunki, moddalarning biosfera bo'ylab davriy aylanishi buzildi. N₂O suvning ifloslanishi va uning tanqisligi kuchayib bormoqda. CO₂ uglerod bu organi moddalar. HNO₃, H₃PO₄ -azot va fosfor bizning tanamizda harakat qiladi. Hozirgi davrda antropogen salbiy ta'sirlar kuchayib ketdi. Bularning hammasi biosferada davriy aylanadi va takror ishlab chiqariladi. Iqlim o'zgarishi biosferaga qattiq ta'sir qilib, davriy aylanishni buzib yubordi va natijada biosfera inson uchun zarur resurslarni to'la ishlab chiqara olmayapti.

Bugungi kunda dunyo aholisining yarmi to'yib ovqat yemaydi, 4/1 qismi savodsiz, 3/1 qismi esa toza suv tanqisligida yashaydi. Toza suv yetishmaydi. Suv shiddat bilan yo'qolib boryapti. Dunyoda ko'llar va daryolar qurib qolmoqda. AQSHda Riograndada daryosi

qurib qoldi, shu bilan birgalikda barcha qit'alarda suv kamayib bormoqda. Shumilov, Pauyell va Chad ko'llarida suv qurigan.

Xitoyda 27000 ta daryo, Ukrainada 10000 ta daryo, Rossiyada 2.800.000 ta daryoning 30 foizi qurib qoldi. Xo'sh suv qayoqqa ketyapti? Hozircha buning javobi yo'q. Jamiyat iste'molchilikdan ishlab chiqarishga o'tishi lozim. Ishlab chiqarishda foydalanilayotgan texnologiyalarning ekologik sertifikatga egaligi va atmosferaga chiqarilayotgan zararli gazlarning ekologik me'yorlar asosida amalga oshirish muhim hisoblanadi hamda bu masalalar ilmiy tadqiqotlarda to'la o'rganilgan emas.

Dunyoda aniqlangan mavjud tabiiy energiya resurslari (tabiiy gaz va neft) 150 yilgacha foydalanishga yetadi. Energetika butun dunyoda dolzarb masalaga aylanib borayotganligi sababli davlatlar ularning muqobil yo'llarini izlamoqda.

Bugun jahon energetikasida "yashil" energetika resurslarining ulushi 20-30 foizga etgan. Ayrim Yevropa ittifoqi davlatlarida (Shvetsiya, Shveysariya, Gollandiya, Finlyandiya, Germaniya, Buyuk Britaniya) davlatlarida 80-90 foizga etgan. Global iqlim o'zgarishi, Orol dengizi fojiasi oqibatlarini yengib o'tish "yashil" iqtisodiyot ayniqsa, "yashil" moliya, "yashil" energetika sohalarini jadal rivojlanish "yashil" o'sish va uglerod neytralligini ta'minlash, toza ichimlik suvi ta'minotini, yo'l- transport infratuzilmasini takomillashtirish masalasiga bevosita bog'liq.

Bir paytning o'zida "yashil" moliyalash, "yashil" o'sishga erishish masalalari zamon talabidan kelib chiqmoqda.

BMT ning barqaror rivojlanish maqsadlari (2020-2030 yillar):

- Dunyoda qashshoqlikka barham berish, to'yib ovqat emaslik, ochlikni tugatish, qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini ta'minlash va farovonlikka erishish. Lekin 2022 yilni 2015 yildagi vaziyatga solishtirsak, dunyoda to'yib ovqat emaslik, ochlik 18,8% ga oshgan.

-Sifatli ta'limni rivojlantirish, dunyo aholisining 25% i savodsiz,

-Gender tenglikka erishish, hamma uchun arzon, sifatli va xavfsiz "yashil" energiya iste'molini ta'minlash.

- Barqaror iqtisodiy o'sishga erishish, to'liq samarali bandlik va hammani munosib mehnat bilan ta'minlash. Ammo dunyoda 950 million odamlar ishsiz.

- Shahar va qishloqlarda yashayotgan hamma aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash. Dunyoda 40 dan ortiq davlatda 2,5 milliard aholi suv tanqisligiga uchragan.

Dunyoda ekologik hayot sifatiga erishish, ya'ni aholining toza ichimlik suvi bilan ta'minlanganlik darajasi, atrof-muhit tozaligi, iflos atmosfera darajasi kabi masalalarni tahlil qilish katta ahamiyatga ega.

- Iqlim o'zgarishga va uni ta'siriga qarshi kurashish, CO₂ gazlarini atmosferaga chiqishini me'yorlashtirish.

- "Yashil" makonlarni kengaytirish, yerlarni cho'llashini, suv resurslari qochishishi to'xtatish, kanallarni, suv havzalarini betonlash, yer degradatsiyasini to'xtatish va bioxilma-xillikni saqlab qolish, tabiiy kapitalni boyitish.

-Ekologik yaxlitlik va ekologik samaradorlikka erishish.

-Bir birlik yalpi ichki mahsulotning energiya sig'im korligini me'yorlashtirish. Past uglerodli iqtisodiyotga erishish.

-Uy va kommunal xo'jaliklarini "yashil" energiya resurslaridan to'la foydalanishini ta'minlash, ehtiyojlarini qondirish.

Sayyoramiz aholisi 8 milliardga etdi, ularning 1,6 milliard o'rmon va qishloqlarda yashaydi. Rossiyaning 70 million yerli aholisi o'rmonlarda istiqomat qiladi. Dunyoda 80% yovvoyi hayvonlar va jonivorlar o'rmonlarda, cho'li zonalarida (hududlarda) yashaydi. O'rmon xo'jaligi quruqlikni 4 milliard gektar yerini band qilib, havoni tozalab, kislorod ishlab chiqarmoqda.

2015 — 2022 yillar Rossiya territoriyasida 3,4 million gektarga yaqin oʻrmonlar kesib yuborildi, dunyoda 2,6 milliard aholi qishloq xoʻjaligida band, tirikchilik qilmoqda. Bir vaqtni oʻzida 52% yerlar (qishloq xoʻjaligida) degradatsiyaga uchragan, ekin va haydaladigan yerlarni 30-35% choʻllagan, qurgʻoqchilikdan har yili 12 million gektar yer ishdan chiqmoqda (yaroqsiz holga aylanmoqda), bu degani 20 million tonna bugʻdoy yoʻqolmoqda. Sayyoramizda yerlarni degradatsiyasi 74% i qishloq aholisi hayotiga, daromadiga salbiy taʼsir qilmoqda. 120 ta davlatlarda bioxilma-xillik har yili 3-4% qisqarib bormoqda. 8300 ta turli hayvonlardan 8% nobud boʻlmoqda, 22% yoʻqolib ketish xavfida, 80 ming turdagi daraxtlardan har yili 2-3% yoʻqolib ketmoqda. Yuqoridagi jarayonlarni rivojlanib borishi 90% inson faoliyati bilan bogʻlik holda amalga oshadi.

Inson faoliyatini atrof-muhitga salbiy antropogen taʼsirini quyidagi formulada ifodalash mumkin.

$$I = P \times F \times T^4$$

Bu yerda,

P — aholi (ishchi va xodimlar)

F - real daromadlar va farovonlik

T - ishlab chiqarishda band boʻlgan texnologiyalar

Ushbu formula orqali atrof-muhit ifloslanishi, global ekologik inqirozga iqlim inqiroziga insonlar va davlatlar qay darajada salbiy taʼsir qilayotganini baholash mumkin. Ishlab chiqarish jarayonida turli xil resurslar isteʼmol qilinadi, moddiy neʼmatlar ishlab chiqariladi hamda chiqindilar va CO₂ gazlari atrof-muhitga tashlab yuboriladi.

Shu oʻrinda, dunyo aholisining tabiiy koʻpayishi 90% i rivojlanayotgan mamlakatlarda yuz bermoqda. BMT ning maʼlumotlarida 2050 yilga borib, dunyo aholisi 9,5 milliard boʻladi va ularning 8 milliard rivojlanayotgan davlatlarda yashaydi. 2050 yilda Afrika aholisi 2 barobarga koʻpayadi. Yevropa ittifoqining rivojlangan davlatlarida aholi kamayadi, lekin atrof-muhitni ifloslantiruvchi kompaniyalar soni va tabiiy resurslarni isteʼmol qilish koʻpayadi.

Jamiyatning ekologik barqaror rivojlanishida aholi farovonligini oʻsishi bir tomondan, iqtisodiy resurslarning intensiv isteʼmol qilishini ikkinchi tomondan va ularning atrof-muhitga salbiy taʼsirini baholash “dekopling” samarasi paydo boʻladi.

Dunyoda barqaror rivojlanishga oʻtish zaruriyati koʻp jihatdan iqtisodiy oʻsish va atrof-muhitning degradatsiyasi (inqirozi) oʻrtasidagi nomutanosiblikning keskin kuchayishini anglash bilan bogʻlik ekanligidir.

Oxirgi 30-35 yil ichida jahon YAIM i sezilarli darajada 4,5 barobardan ortiq oʻsdi, bu esa yuz millionlab odamlarning turmush darajasini yaxshiladi. Lekin bu oʻsish asosan tabiiy kapitalning global darajada (isteʼmol qilinishi oqibatida) kamayishi va ekotizimlarning degradatsiyasi bilan uzviy bogʻliq edi. Oʻzbekistonda ham iqtisodiy oʻsish 7-8 % boʻlishi, tabiiy boyliklarning isteʼmoli hisobiga amalga oshgan edi. XXI asr boshlaridan dunyoda ekologik muammolar tez surʼatlar bilan oʻsib bordi, chuchuk ichimlik suvi, oziq-ovqat tanqisligining kuchayishi, iqlim oʻzgarishi, biologik xilma-xillik, oʻrmonlarning qisqarishi, yerlarning choʻllanishi, chiqindilarning koʻpayishi va tabiatning ifloslanishi va boshqalar bunga guvohlik beradi.

Agar mavjud anti barqaror tendensiyalar davom etaversa, keyingi oʻn yillikda tabiiy resurslardan foydalanish va atrof-muhitni ifloslanishi ikki barobarga oshadi.

Dunyoda yer resurslarining 40% i tuproq unumdorligining pasayishi, eroziya, quruqlashib shoʻrlashi tufayli degradatsiyaga uchragan. Yer unumdorligi pasayib borishi oqibatida dehqon va fermerlar hosilning 50% gacha yoʻqotishi mumkin.

Sayyoramizda (56 ta davlatda) 2,5 milliardga yaqin odamlar toza ichimlik suvini toʻyib ichishmaydi (rivojlangan davlatlarda suv resurslaridan koʻr-koʻrona foydalanib,

⁴ Муаллифлар ишланмаси

suvni isrof qilish holatlari uchraydi), 3 milliard odamlar tegishli gigiyena-sanitariya sharoitiga ega emas, har yili 2 million bolalar toza suv yetishmasligi va zarur sanitariya-gigiyena xizmatlaridan foydalanish imkoniyati yo'qligi sababli vafot etadi. Kelajakda suv tanqisligi yanada kuchayadi, 2030 yilga borib, suv ta'minoti dunyo ehtiyojlarining atigi 60% ini qondiradi xolos, ya'ni har ikki kishidan biriga suv etishmaydi.

- Dunyodagi don va boshqali mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilarning 20% gachasi suv resurslaridan to'la foydalana olishmaydi, bu holat kelajakda qishloq xo'jaligida suv tanqisligi yuz berib, hosildorlik pasayib ketadi.

-Sayyorada o'rmonlarni kesib tijorat maqsadida ishlatilishi keskin o'sadi va 2020-2040 yillarda o'rmon maydoni 12% ga qisqarib boradi.

-Yer aholisining uchdan bir qismi istiqomat qilayotgan lalmi-hosildor erlar cho'llanish xavfi ostida bo'ladi.

-Iqlim o'zgarishi, havoni isib ketishi natijasida dengiz va okean qirg'oq bo'yi hududlarida 2 milliardga yaqin odamlarni turmush tarziga salbiy ta'sir qiladi, atrof-muhit ifloslanadi va insonlar salomatligiga salbiy ta'sir qiladi.

-Dunyoda 2040 yilga kelib, aholi 8 milliarddan 9 milliardga ko'payadi, o'rta daromadli iste'molchilar esa keyingi 20 yil ichida 3 milliardga ko'payadi, resurslarga bo'lgan talab 2 barobardan oshadi.

2040 yilga borib, dunyoning oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyoji 50-60% ga, oziq-ovqat narxlari 50% ga oshadi, energiya resurslari 50% ga va suvga bo'lgan ehtiyoji 30-35% oshadi⁵.

-Is gazlarining (dunyoda CO₂ emissiyasi) atmosferaga chiqarilishi 65 milliard tonnaga boradi, bu holat O'zbekistonda yillik hajmi 45 million tonnani tashkil etadi va sayyorada chiqindilar inqirozi yuz beradi.

Yuqoridagilarning barchasi ekologik suv, yer, iqlim inqirozga olib kelib, (YAIM) iqtisodiy o'sishga yangi cheklovlar qo'yadi. Shuni ham aytish lozimki, YAIMning o'sishi, tabiiy kapitalni inqirozini yashirishi mumkin.

Yana bir holat ekologik omillarni hisobga oladigan makroiqtisodiy ko'rsatkichlar qiymatlari to'la hisobga olinmaydi. Chunki, YAIM o'sishi energiya ishlab chiqarish, metall eritish, o'rmonlarni kesish, tabiiy boyliklarni sotish, eng muhimi neft, gaz narxining oshishiga asoslangan bo'ladi.

Atrof-muhitning ifloslanish darajasi va iqtisodiy o'sish darajasi o'rtasidagi nomutanosiblik ekologik inqirozga olib keladi. Atrof-muhitning buzilishi va tabiiy resurslarning tugatishga asoslangan iste'molchilik jamiyatida barqaror iqtisodiy rivojlanish uzoq muddatga cho'zilmaydi. Buning natijasida dunyo mamlakatlari "yashil" iqtisodiyotga ommaviy o'tmoqdalar. O'zbekistonda so'nggi besh-o'n yil ichida qabul qilingan qarorlar (chiqindilarni qayta ishlashni 12% dan 50% gacha yetkazish to'g'risida) chiqindilarni qayta ishlash sanoatini yaratishga asos soladi, haqiqatdan ham bu aylanma iqtisodiyot sari birinchi qadamdir.

Chiqindilarni yoqishga ixtisoslashgan korxonalarini barpo qilish ko'plab munozaralar tug'diradi, chunki atrof-muhit ifloslanadi, kasallik turlari ko'payadi.

Ko'pincha "yashil" iqtisodiyot o'z mohiyatiga ko'ra faqat "yashil" biznesni anglatadi, u har xil turdagi tozalash uskunalarini ishlab chiqarishni, ikkilamchi resurslarni, ekologik mahsulotlarni, xizmatlarni va chiqindilarni "yashil" biznes me'yorlari va standartlarini amaliyotda qo'llash demakdir, tadqiqotchilar va ekspert xulosasiga ko'ra Yevropa xalqlarining (Shvetsiya, Finlyandiya, Shveysariya va Gollandiya) 91% va Rossiyaliklarning 74% biznesdan ekologik mas'uliyatni talab qiladi. Shu o'rinda jamiyatimizda biznesni ko'kalamzorlashtirishga bo'lgan talabi aholida ekologik tovar ishlab chiqarishda va xizmatlar ko'rsatishda menejerlarni rag'batlantirishi mumkin. Milliy taomlar oshxonasida,

⁵ Зелёная экономика. Монография. Авторский коллектив. Северо-Западный институт управления. 2023 г. с.98-201

novvoychilik va somsaxonalarda ekologik jihatdan samarali texnologiyalarni, aqlli filtrlardan (is gazini ushlab qoluvchi) foydalanishni rag'batlash kerak.

Ekologik me'yor va standartlar ekologik toza materiallar "yashil" biznesning me'yoriga aylanib boradi⁶.

Shundan kelib chiqib, "biznes-atrof-muhit"ning bir-biriga bog'liqligi va o'zaro ta'sir qilish mexanizmlarini tahlil qilamiz. Inson faoliyati tabiat bilan bog'langan, o'rmon, suv, dala, ekinzorlarda mehnat qilgan. Masalan, paxta, pilla ishlab chiqarish va uning sanoat asosida qayta ishlab mahsulot olish, mahsulotni sotish, eksport qilish va farmatsevtika va mebel sanoatiga xom ashyo etkazib berish natijasida bir vaqtda iqtisodiy va ekologik samaradorlikka erishiladi.

YaIM — (SE) + PI+YaM + TEM

Bu yerda:

1. **YaIM** - "yashil" ichki mahsulot
2. **SE** — sof eksport
3. **PI** - provard iste'mol
4. **YaM** - atrof-muhitni muhofaza qilishga sarflangan "yashil" moliya
5. **TEM** - toza ekologik mahsulot (VA.Vaganova 2023).

Shuningdek, paxta, bug'doy, sholi, ipak-shoyi, go'sht va sut, asal va meva-sabzovot mahsulotlarini yetishtirishga, atrof-muhit muhofazasiga sarflangan "yashil" moliya iqtisodiy va ekologik samara beradi.

Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IXRT) va Osiyo-Tinch okean iqtisodiy hamkorlik (OTIX) tashkiloti 200 turdagi ekologik tovarlarga talab darajasini tahlil qilgan

1. Atmosfera tozaligini nazorat qiluvchi dastgohlar.
2. Chiqindilarni qayta ishlash va monitoring qilish.
3. Elektroavtomobillar, svetodiot lampa va fonarlar, "yashil" energiyalar, ko'mirni qayta ishlovchi "yashil" texnologiyalar.
4. Organik mahsulotlar, mevalar, poliz ekinlari va sabzovotlari.
5. Kalava ip, jun, ipak-shoyilar, tabiiy matolar, kiyimlar, oziq- ovqatlar va hakoza.
6. Hamma turdagi qogozlar, taxta-yog'ochlar, daraxtlar, chorvachilik hayvonlari.
7. Un, sut mahsulotlari, konditer va asal mahsulotlari, yog'moy mahsulotlari va hakoza.

Inson tabiat ta'sirida yashaydi, mehnat qiladi va mahsulotlarni ishlab chiqaradi. Ishlab chiqarish jarayonida resurslardan foydalanadi va mahsulotlar ishlab chiqardi, chiqindilar yaratadi, shu bilan birga atrof-muhitga salbiy ta'sir qiladi, havoni ifloslantiradi suv havzalarini zaharlaydi. Shunday ekan, "biznes-atrof-muhit" doimo ziddiyatlar bilan rivojlanadi. Sivilizatsiyaning hozirgi davrida biznes faoliyati rivojlanib borgan sari atrof-muhitga ko'proq salbiy ta'sir qilish tendensiyasi namoyon bo'lmoqda va natijala biznes va atrof-muhit dialektikasi jamiyatda iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlik o'rtasida o'rtasida nomutanosiblikni vujudga keltirmoqda.

Milliy daromadni ishlab chiqarishda aholining ehtiyojlari qondiriladi va shu bilan birgalikda resurslar iste'mol qilinadi, chiqindilar ham ishlab chiqariladi, atrof-muhit ifloslanadi, suv xavzalari zaharlanadi, yerlarni sho'rlashtiradi va oqibatda hosildorlikni pasaytiradi.

XX asrda bo'lib o'tgan ishlab chiqarishdagi ziddiyatlar, falokatlar, ijtimoiy fojialar va favqulotda vaziyatlar; Leningrad (hozirgi Sankt-Peterburg) shahridagi AES (1975 yil) falokat oqibatida atmosferaga chiqib ketgan radioaktiv zaharli gazlar, Chernobil AES (1986 yil) fojiasi, Fukusuma-1(Yaponiya 2011 yil) fojiasi, Angliyada (1974 yil) kimyo korxonasi portlashi, Hindistonda "Yunion Karbid" korxonasi (1984 yil) portlashda 5 ming odamlar zaharlanib o'ldi, Shvetsariyada "Sandos" kimyo korxonasi (1986 yil) pojar (yongin) Reyn

⁶ Ekologik biznesda tozalik mezon. Moskva, 2018, 17-21 b.

atrofidagi faunallarga katta zarar yetkazdi, Shotlandiyadagi "Payper Alfa" (1988 yil) neft mahsulotlari platformasida yong'in bo'lib, 150 nafar odam vafot etdi, atrof-muhit ifloslandi va Meksikada "British Petroleum" (2010 yil) neft platformasida yong'in bo'ldi va suv havzalari to'la zaharlandi. Yuqoridagi hodisalar, falokatlar, fojialar global iqlim o'zgarishiga, atrof-muhit ifloslanishiga sabab bo'ldi va keltirilgan iqtisodiy zarar 1,4 trln dollar deb baholandi.

Shu bilan birga 1970 yillarda bir martalik plastik idishlar, bankalar, qutilarni ishlab chiqarish, ommaviy tus oldi, ularni chiqindilari dengiz va okeanlarda to'planib, orolchalarni vujudga keltiradi. Natijada dengiz va okean jonivorlari plastiklarni suv meduzalari, kichik okean jonivorlari deb iste'mol qilishdi. Buning oqibatida fojealar yuz berdi, qushlar va baliqlar ommaviy qirilib ketdi.

Bu ekologik fojeani oldini olish maqsadida Yevropa ittifoqi bir martalik foydalaniladigan plastik idishlarni ishlab chiqarish va sotishni ta'qiqlab qo'ydi. Bu vaqtda sobiq SSSRda idishlar, butilkalar ekologik toza qog'ozdan ishlab chiqarilar edi, ularni qayta ishlash arzon edi.

Inson faoliyati ta'sirida atrof-muhit o'zgaradi. Dalalarda hosil yig'ib olindi, yangi yo'llar qurildi, shaxarlar, fabrika va zavodlar paydo bo'ldi, o'rmonlar kesildi, neft gaz ko'mir qazib olindi, hayvonlar turi kamaydi, tuproq va suv inqirozi vujudga keldi. Dunyo aholisi 1950 yilda 2,5 mlrd edi va 2022 yilga kelib, 8 mlrd bo'ldi. Gavay universiteti professori Robert Koun ta'kidlashicha, "biosferani buzilishiga, atrof-muhitning ifloslanishiga faqat insonlar sababchidir" (G.Golovanov, 2022).

Demak, oxirgi 500 yil ichida bioxilmaxillikning 850 turi yo'q bo'lib ketgan bo'lsa, keyingi 30 yil ichida inson faoliyatini tabiatga salbiy ta'siri o'n ikki barobarga oshgan.

XX asrning 70-80 yillarida Los-Anjeles va Tokio shaharlarida atrof-muhit ifloslanishdan odamlar gazdan himoya qiluvchi maxsus kiyim kiyib yurishgan. XX asrning 70 yillaridan boshlab, avtomobillardan atmosferaga chiqayotgan zaharli gazlarning me'yorlashtirish uchun avtomobil dvigatellarini yangidan rekonstruksiya qilingan.

3. Xulosa.

Yer yuzida aholini ko'payishi, ekin yerlarini meliorativ holatini yaxshilash, oziq-ovqat mahsulotlarini ko'proq ishlab chiqarish va toza ichimlik suvini ta'minlash masalalari kun tartibiga qo'yildi. Hozirgi vaqtda moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish jarayoni avtomatlashtirilmoqda, robotlashmoqda, natijada umumiy xarajatlar qisqarmoqda, mehnat unumdorligi oshib bormoqda, lekin iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlik nomutanosibligi kuchaymoqda. Ya'ni an'anaviy iqtisodiyotning provard natijalari (YAIM) ekologik xavfsizlik mezonlariga mos kelmayapti.

Jamiyatda jismoniy, tabiiy va inson kapitalining takror ishlab chiqarish mezonlari bir-biriga mos kelishi lozim. Kelajakda tabiiy resurslardan foydalanishida makroiqtisodiyotni rivojlanishi bu nomutanosiblikka yechim topadi. Iqtisodiy va ekologik ekspertlar (YUNESKO va YUNEP) fikricha, tabiiy kapital tarkibiga: biologik xilmaxillik, ekotizim xizmatlari, yerning tuzilishi, tuproq unumdorligi, suv resurslaridan foydalanish, ekin yerlar maydoni, o'rmonlar va x.k.), biologik turlar (oziq-ovqat mahsulotlari) va gena (sog'liqni saqlash, kasallikka chidamlilik, dori-darmonlar, iqlimga moslashish va x.k.) kirishi mumkin.

An'anaviy iqtisodiyot va atrof-muhit muvozanatini saqlash uchun ekologik mahsulotlar bozorini jadal rivojlantirish zarur.

Agar milliy iqtisodiyot tarmoqlar va sohalar ishlab chiqarayotgan tovar va xizmatlar bozori 75-80 % bo'lsa, bu holda ekologik mahsulotlar bozori 20 % bo'lib, quyidagicha shakllanadi.

➤ shahar va qishloq aholisini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash, suv tozalash texnologiyalaridan samarali foydalanish;

- qattiq jismlar va radioaktiv zaharli chiqindilarni qayta ishlash sanoatini barpo qilish;
 - chiqindilardan ikkilamchi mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantirish;
 - energiya tejamkor, “yashil” texnologiyalardan foydalanish;
 - ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqarish va oziq-ovqat industriyasini barpo qilish;
 - yerdagi transport sanoatiga muqobil yoqilg'i turlarini joriy qilish.
- Shu bilan bir qatorda yangi sohalarni rivojlantirish zarurati tug'iladi:
- ✓ ekologik turizm;
 - ✓ organiq dexkonchilik;
 - ✓ ekologik mashinasozlik;
 - ✓ ekologik farmatsevtika va kosmetika;
 - ✓ ekologik qurilish.

Xulosa qilib aytganda, bu ishlarning amalga oshishi natijasida iqtisodiy o'sish va ekologik xavfsizlik mezonlari bir-biriga mos kelishini ta'minlaydi. Bu jamiyatda iqtisodiy va ekologik muvozanatni shakllantiradi.

Adabiyotlar :

Ismanov, I., & Davlyatova, G. (2023, June). Prospects for economic sustainable development of textile enterprises. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.

Qudbiyev, N. T. (2023). KORXONALARNING INNOVATSION STRATEGIYASINI ISHLAB CHIQUISH XUSUSIYATLARI: KORXONALARNING INNOVATSION STRATEGIYASINI ISHLAB CHIQUISH XUSUSIYATLARI

Бобылев С.Н. (2022) Зелёная экономика. Новая парадигма развития страны. Москва. с. 49-57

Бутабоев, М., & Исманов, И. (2023). ЎЗБЕКИСТОННИНГ “ЯШИЛ” ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШ СТРАТЕГИЯСИ ВА УНИНГ МОҲИЯТИ. Iqtisodiyot va ta'lim, 24(1), 28-40.

Бутабоев, М. Т. (2023). БОЛЬШИЕ ДАННЫЕ (BIG DATA) КАК ГЛАВНЫЙ РЕСУРС ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ. ҚО 'ҚОН UNIVERSITETI ХАВАРНОМАСИ, 7, 7-10.

Ваганова В А. (2023) Основы зелёной экономики. Учебно-методические пособие. Санкт-Петербург, с. 74-77

Голованов. Г. (2022) Новое массовое вымирание. За 500 лет планета потеряла до 260 тысяч всех видов. <https://hiatech.plus>.

Давлятшаев, А. А. (2023). ВОПРОСУ АНАЛИЗА ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ. ҚО 'ҚОН UNIVERSITETI ХАВАРНОМАСИ, 8, 94-97.

Жумакулов, З. И., & Кундузова, Қ. И. (2020). Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва озиқовқат хавфсизлигини таъминлаш. In Минтақа Иқтисодиётини Инвестициялашнинг Молиявий-Ҳуқуқий Ва Инновацион Жихатлари (pp. 604-608).

Роздольская, И. В., & Исманов, И. Н. (2020). Развитие цифровой корпоративной культуры как важного инструмента стратегического развития организации. In Развитие экономической науки в условиях формирования глобального цифрового общества (pp. 24-29).

Раззакова, Д. (2023). IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BUXGALTERIYA DASTURINING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(S/9).